

Фундаментальні характеристики економічного націоналізму з позицій економічних теорій

Анотація. В статті досліджується феномен економічного націоналізму з позицій економічних теорій. Аналізується спадок меркантилізму, що природно «влився» в ідейні засади економічного націоналізму. Розглядаються ідейні засади кейнсіанства та лістіанства як базових теорій, що лягли в основу економічного націоналізму. Проведений аналіз обраних теорій дозволив не лише виокремити найбільш суттєві позиції, що їх характеризували, але й ідентифікувати ті, що стали фундаментом економічного націоналізму, суть якого полягала у формуванні сильної держави, яка визначає пріоритети економічного розвитку і просуває відповідну економічну політику. В статті обґрунтовуються погляди адептів економічного націоналізму на проблему регулювання ринкових відносин, згідно яких сильніші економіки «регулюють» світовий ринок для своєї користі, а тому національна держава мають втручатись в ринковий процес. Обстоюється позиція, згідно якої економічний націоналізм можна зрозуміти не тільки через визначення його як такого, але й через власне його політику.

Ключові слова: економічна теорія, економічний націоналізм, економічна політика, кейнсіанство, меркантилізм, лістіанство.

Annotation. The phenomenon of economic nationalism is studied from the perspective of economic theories. The legacy of mercantilism that was naturally

¹ кандидат історичних наук, директор «Alex Pol Institute»

“incorporated” in the ideology of economic nationalism is analyzed. The ideological principles of Keynesianism and Listianism as background theories for economic nationalism are discussed. The analysis of the above theories not only enables for outlining their implicit characteristics, but to identify the ones laying the fundament of economic nationalism, which was focused on building up the powerful state that would be responsible for setting up economic priorities and implementing respective economic policies. The vision of the regulatory problem in the market economy by adepts of economic nationalism is grounded, who argued that because more powerful economies took advantage from “regulating” the global market, national states had to intervene in the market process. It is argued by the author that economic nationalism can be interpreted not only in the definitional framework, but also in its policy context.

Keywords: economic theory, economic nationalism, economic policy, Keynesianism, mercantilism, and Listanism.

Аннотация. В статье исследуется феномен экономического национализма с позиций экономических теорий. Анализируется наследие меркантилизма, естественно влившееся в идейные основы экономического национализма. Рассматриваются идейные принципы кейнсианства и листианства как базовых теорий, которые легли в фундамент экономического национализма. Проведенный анализ избранных теорий позволил не только выделить наиболее существенные их характеризующие позиции, но и идентифицировать те из них, которые стали базисом экономического национализма, суть которого заключалась в формировании сильного государства, которое определяет приоритеты экономического развития и продвигает соответствующую экономическую политику.

В статье обосновываются взгляды адептов экономического национализма на проблему регулирования рыночных отношений, согласно которым сильные экономики «регулируют» мировой рынок в свою пользу, а

потому национальное государство имеет право вмешиваться в рыночный процесс. Отстаивается позиция, согласно которой экономический национализм можно исследовать не только через определение его теоретического базиса, но и путем исследования собственно его как политики.

Ключевые слова: *экономическая теория, экономический национализм, экономическая политика, кейнсианство, меркантилизм, либерализм.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Різні державно базовані теорії і владна політика сформували економічний націоналізм як політекономічну теорію. Палкими прихильниками такої політики був Олександр Гамільтон (1755 -1804, США) та Фрідріх Ліст (1789-1846, Німеччина). Обидва виступали за запровадження у своїх країнах протекціоністських заходів та заходів стимулювання під час проведення індустріалізації. Слід застерегти, що дослідження економічного націоналізму як політекономічної теорії не обмежується аналізом теорій протекціонізму, адже останні лише частково пояснюють його засадничі положення. Ідейні переконання А. Гамільтона та Ф. Ліста, відомого своїм ґрунтовним ученням про продуктивні сили, здебільшого базувались на розгляді протекціонізму як найважливішого інструменту економічного націоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічним фундаментом для проведення комплексного дослідження засад економічного націоналізму виступають наукові розробки вчених різних напрямів і шкіл як історичної, так і сучасної економічної теорії. Дослідники теорії міжнародної торгівлі У. Стаффорд, Т. Манн, Дж. Стюарт, Д. Норс, Д. Юм, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Мілль, розкриваючи причини багатства нації, обстоювали ідейні засади економічного націоналізму крізь призму викладення рецептів економічного процвітання. Сформовані ними основні принципи економічної політики здебільшого розглядали зовнішню торгівлю, промисловість,

судноплавство, транспорт як чинники економічного розвитку. Втім акцент на фритредерстві відсунув зосередженість на зовнішній торгівлі на другий план, запропонувавши натомість сприйняття розвитку продуктивних сил як детермінуючого джерела багатства.

Постановка завдання. Економічний націоналізм найчастіше помилково асоціюється виключно з адаптацією протекціоністської політики або, ще радикальніше — з політикою, спрямованою до закриття економіки і рухом в бік побудови її автаркічної моделі. Аналіз кейнсіанської теорії, теорії меркантилізму, теорії абсолютних і порівняльних переваг, кількісної теорії грошей, лістіанської теорії та інших державно базованих теорій дозволить не лише виокремити найбільш суттєві позиції, що їх характеризували, але й ідентифікувати ті, що стали фундаментом економічного націоналізму, суть якого полягала у формуванні сильної держави, яка визначає пріоритети економічного розвитку і просуває відповідну економічну політику.

Виклад основного матеріалу. Новий економічний націоналізм середини ХХ століття має кілька витоків: один з них є, очевидно, меркантилізмом, другий — вченням про «національну ізоляцію», яка, якщо залишити осторонь ідеї Аристотеля, починалася ще з Іоганна Г. Фіхте. Меркантилістська традиція включає в себе деякі елементи, які важко знову віднайти в первинному вигляді у сучасному світі (наприклад, колоніалізм), втім регулювання платіжних балансів і прагнення до повної зайнятості є даністю дня сьогоднішнього.

Система меркантилізму поширилась приблизно на триста років, зачіпаючи шістнадцяте, сімнадцяте і вісімнадцяте століття, і включає в себе народження і консолідацію сучасного поняття національної держави. Ширше трактування меркантилізму як методу економічного контролю для збереження єдності та сили власної країни підкреслює Е.-Ф. Хекшер, трактуючи меркантилізм п'ятьма різними, але узгодженими способами. Для нього, по-перше, меркантилізм виступає системою внутрішньої національної

консолідації; по-друге, - системою сили; по-третє, - системою захисту; по-четверте, - монетарною системою; і зрештою – концепцією суспільства.

«Ми повинні постійно дотримуватися такого привила: продавати іншим за рік більше вартості, ніж споживати». Такою, за словами Томаса Мана була квінтесенція політики меркантилізму. «Було б безглуздо заперечувати, що багатство не втілене в грошах чи в золоті і сріблі; однак реальне багатство грошей полягає тому, що за них можна купити, тільки в цьому їх цінність». Такою була відповідь Адама Сміта [21].

Перші розбіжності, між іншим, між концепціями меркантилістів і концепціями, які виникли після них, якраз і стосувалося поняття багатства. У меркантилістів багатство зводилося до володіння дорогоцінними металами. Їхні наступники відносили до багатства товари і послуги, які люди споживають, а також засоби їхнього виробництва. Приділяючи суттєву увагу імпорту дорогоцінних металів в країну, меркантилісти націлювалися на перевищення експорту над імпортом, вважаючи це засобом досягнення бажаних надходжень золота і срібла. Однак, оскільки рух дорогоцінних металів міг відбуватися лише за умови, що одна країна відмовить віддати частину своїх запасів на користь іншої, меркантилісти дійшли висновку, що те, що вважалося перевагою для однієї країни за умов торгівлі буде недоліком для іншої країни. Поняття ж взаємовигідної торгівлі може виникати лише тоді, коли метою торгуючих країн виступає обмін товарами, а не накопичення готівки.

Наступні рядки із «Дослідження про природу і причини багатства народів» підкреслюють відмінність між концепціями меркантилістів і А Сміта. Схожі погляди ми спостерігаємо і у Д. Юма. «Відкриття Америки збагатило Європу не через можливість імпортувати золото та срібло... Відкриття нового і невичерпного ринку для усіх європейських товарів дало можливість для нового розподілу праці і покращення навичок, чого ніколи б не виникло у вузькому колі античної торгівлі. ...Майже всі європейські товари були новими для американців, і багато американських – новими для

європейців. Почали з'являтися нові механізми обміну, про які ніколи не думали раніше, і які довели свою ефективність і новому, і старому континенту» [21].

Оскільки меркантилісти вважали, що торговельні здобутки однієї країни повинні обов'язково порівнюватися із втратами іншої країни, торгівля вже за своєю суттю перетворювалася на багате джерело протиріч і конфліктів. Але три століття меркантилізму були також періодом становлення сучасних держав на руїнах феодалізму, і прототипом такого становлення теж були нестабільність і конфлікти. Аби краще зрозуміти економічні ідеї меркантилізму, його необхідно розглядати невід'ємно від історичних подій тих трьохсот років.

А. Сміт (представник класичної школи, що відомий за теорією абсолютних переваг) і його попередник Девід Юм (представник класичної школи, що відомий за кількісною теорією грошей) нещадно прокоментували доктрину меркантилізму в такий спосіб: *«Зростання національної промисловості закладає основи для закордонної торгівлі. При виробництві і накопиченні великої кількості товарів для споживання на внутрішньому ринку, завжди знайдеться декілька, які можна буде експортувати і отримати переваги. Але якщо сусідні країни не володіють певним ремеслом чи, наприклад, навиками культивуації, вони не зможуть приймати такі товари, тому що вони не матимуть що віддати натомість... Жодній країні не варто плекати побоювання, що їхні сусіди зможуть вдосконалити своє ремесло і промисловість до такого рівня, що не відчуватимуть нестачі будь-якого товару. Природа, передбачивши різноманіття ментальності, клімату, ґрунтів різних країн, забезпечила надійну основу для їхньої взаємної співпраці і торгівлі до тих пір, поки вони лишаються працьовитими і цивілізованими. Також жодній країні не варто вважати, що чим більше ремесел вона освоїть, тим більше попиту демонструватимуть її сусіди. По мірі зростання доходу і майстерності працівників, кожен з них прагне, щоб товар, який він виробляє досяг найвищого рівня досконалості; і оскільки вони*

мають велику кількість товарів, які можна віддати натомість, вони забезпечують і великі обсяги імпорту з кожної зарубіжної країни. Промисловість країн, з яких вони імпортують, отримує поштовх до розвитку; їхня власна промисловість також зростає в результаті продажу товарів, які вони дають натомість» [22].

Д. Юм, без сумнівів, був прибічником вільної торгівлі, **підтримуючи при цьому ідею помірної протекції.** Свою критику він націлював на уряди, що сповідували меркантилізм, які більше всього боялися побачити зростання добробуту і процвітання інших країн. Заключна частина його есе у усій своїй силі і красномовності вважається однією з класичних сторінок економічної літератури: *«Для того, щоб наші вузьколюбні і злостиві політики могли добитися успіху, потрібно, щоб всі наші країни-сусіди характеризувалися таким же ступенем бездіяльності і байдужості, як Мароко чи Берберійське побережжя. Але якими тоді будуть наслідки? Тоді ці країни не матимуть змоги ні відправляти нам свої товари, ні купувати наші: наша внутрішня торгівля зачахне, якщо її позбавити конкуренції, взірця, інструкцій, так, що зрештою і ми самі впадемо до того ж нищого стану, до якого опустили своїх сусідів. Більш того, ризикну сказати, що я, не тільки як людина, але й як громадянин Великобританії, молюся за процвітання торгівлі в Німеччині, Іспанії, Італії і навіть Франції. І я щонайменше впевнений в тому, що і Великобританія і всі ці країни процвітатимуть ще більше, якщо їхні правителі і міністри спрямують такі піднесені і благородні настрої один на одного» [22].*

А. Сміт, слідуючи за представником класичної школи Д. Юмом, переконує в тому, що «якщо країна може збагатити себе за рахунок зовнішньої торгівлі, то найбільш очевидно, що вдасться це найкраще за умови, що її країни-сусіди будуть багатими, працьовитими і торговельно-спрямованими націями. З погляду зовнішньоторговельної політики існує ще одна концепція меркантилізму, яка базується на ідеї, що експорт повинен слугувати умовою для імпорту. Перші згадки про це Е. Ф. Хекшер знаходить

в угоді ще домеркантилістських часів між Венецією і Аконою від 1264 року, в якій зазначається, що всі доходи, які отримала Акона від проданих Венеції товарів, вона використовуватиме виключно для купівлі товарів у Венеції [3]. Із 1930-х дана практика стала називатися принципом двосторонніх відносин.

Як політика сили, меркантилізм спирався на два головні методи; перший полягав у чіткому спрямуванні економічної активності безпосередньо на досягнення цілей, поставлених політичними та військовими інтересами, а другий – у створенні загального резерву, з якого можна було б черпати все необхідне при реалізації політики сили. Перший метод передбачав використання засобів усестороннього економічного контролю всієї національної економіки, що суттєво контрастувало із періодом лібералізму та *laissez faire*, та не надто з тим, що передувало меркантилізму, а саме усестороннє державне регулювання економічного життя. Другий метод призвів до однієї з найважливіших рис меркантилізму – його концепції колоніалізму. Колонії «відкривали можливість розробити систему постачання всередині закритої самотійної імперії». На цьому етапі, як цього і варто було очікувати, відкривається автаркічний аспект меркантилізму. Даний аспект так і не став домінантною особливістю, однак, він суттєво вплинув на бажання метрополій повністю контролювати зовнішні території.

На руїнах меркантилізму, і, незважаючи на збільшення престижу А. Сміта, нові форми економічного націоналізму скоро почали знову зростати. Вони прийняли, однак, протягом всього XIX століття, форму **«ліберального протекціонізму»**, а не «економічного націоналізму» у вузькому сенсі цього терміну. Може видатись цікавим спостереження про те, що хоча американська революція була реакцією проти меркантилізму, О. Гамільтон заклав як інтелектуальні, так і практичні основи ренесансу економічного націоналізму в його «Доповіді з питання виробництва», опублікованій в 1791 році. Ця доповідь, що стала наріжним каменем американського протекціонізму, являє собою одну з найбільш важливих

ранніх реакцій проти доктрини вільної торгівлі А. Сміта, описаної в праці «Багатство Нації». І в цьому полягає її важливість.

Фактично в 1791 році розпочалось руйнування системи меркантилізму, але при цьому постулати вільної торгівлі існували тільки на папері. Державне втручання у зовнішню торгівлю все ще було актуально навіть в Англії. О. Гамільтон виступав за прийняття урядових заходів щодо стимулювання внутрішнього виробництва не через побоювання щодо зовнішньої торгівлі і стан платіжного балансу, але через його інтерес до розвитку національної економіки Сполучених Штатів Америки.

Виникає інше питання: чи можуть достатньо розвинуті нові національні галузі виробляти товари настільки дешево, наскільки вони можуть бути імпортовані з-за кордону, і чи буде якість цих товарів відповідною? І, власне, саме на цій основі відбувається обговорення переваг протекціонізму та вільної торгівлі. Сам О. Гамільтон більше за все був зацікавлений у створенні нових галузей на припущенні про те, що вони будуть повністю конкурентоспроможними, **коли вони досягнуть свого розквіту**. Його аргументи з часом були розвинуті іншими економістами, особливо Ф. Лістом, який ініціював розвиток «молодих галузей». Отже, якщо О. Гамільтон може розглядатися як батько американського протекціонізму першої половини XIX століття, він точно не може бути обтяжений відповідальністю за протекціонізм пізніх XIX та XX сторіччя. Його аргументи (хоча і промовлені вустах його послідовників) зараз широко використовуються політиками з країн, що розвиваються у поєднанні з іншими аргументами та напрямками політики.

Для слабких економік протекціоністські заходи розглядалися як невідворотні і конче необхідні. О. Гамільтон називав свою політику «Американською системою», а Ф. Ліст через півстоліття після нього ті ж самі дії визначив як «Національну систему» («економічний націоналізм» сленгова назва, що поширилася пізніше, вона часто неадекватно відображає більш повну і загальну назву - «National system of political economy»). Американці

переконують, що економічний націоналізм винайшли вони, закидаючи, що, мовляв, хоча Ф. Ліст є більш відомим у світі як засновник цієї течії, проте О. Гамільтон сформулював відповідні принципи раніше від німецького економіста. Але важливішим є те, що обидва діячі мали на увазі одне й те ж саме: *його конкретна країна для розвитку своєї економіки повинна послуговуватися власними інтересами, а не підпорядковувати їх інтернаціональній, міжнародній (космополітичній за тодішнім визначенням) теорії, (тобто загальній для усіх країн в один і той же час, незалежно від рівня розвитку).*

За словами Р. Гилпіна, економічний націоналізм, за своєю суттю, є доктриною державного будівництва, яка стверджує, що ринок повинен бути підпорядкований переслідуванню державних інтересів" [2, с. 26]. У той час як лібералізм вільної торгівлі ставить ринок вище держави, всі націоналісти відстоюють примат держави, національної безпеки та військової влади в проведенні організації та функціонування міжнародної системи" [2, с. 31]. Економічні націоналісти вважають, що багатство і влада доповнюють один одного. Отже держави повинні прагнути обох в один і той же час. Насправді, таке одночасне переслідування двох цілей може конфліктувати, принаймні в короткостроковій перспективі.

Враховуючи, що промисловість і виробництво є найбільш прямою економічною основою для військової потужності, економічні націоналісти орієнтовані, насамперед, на промисловий розвиток, вимірюючи силу влади до обсягів промислового потенціалу. Як наслідок, виправдовується застосування протекціоністських тарифів для захисту і заохочення подальшого промислового розвитку. На відміну від лібералізму, це означає, що економічний націоналізм може перерозподілити доходи від споживачів до виробників. У результаті, лобі промислових груп можуть зловживати та маніпулювати економічним націоналізмом [2, сс.32-33, сс.47-48, с.181, с.185].

Традиційна геополітична концепція «відносної автаркії» ставить за мету реалізацію захисних тарифів для слаборозвинених секторів економіки, що в лістівській інтерпретації уособлюється в понятті "нові галузі промисловості", але не обмежуються цим. Відносна автаркія передбачає обмеження торгівлі такою мірою, що національна економічна продукція даної країни залишається диверсифікованою і не спеціалізується лише на малій кількості продуктів.

Геополітики називають надмірний ступінь спеціалізації «монокультурою». Основна стратегічна ідея в тому, що різноманітність народно-господарської продукції дозволить економіці конкретної країни продовжувати функціонувати, навіть якщо присутні деякі збої в торгівлі. Таким чином залежність від зарубіжних країн зводиться до мінімуму. Зарубіжні країни також знижують свою здатність шантажувати конкретну країну, відмовляючи в експорті або порушуючи торговельні шляхи.

О. Гамільтон і Ф. Ліст схилилися у бік примату промисловості над сільським господарством, тому що за їхніх часів слаборозвинені сектори промисловості США та Німеччини володіли однаковим за потужністю потенціалом, як і аграрний сектор. У 1920-ті роки промисловість була достатньо розвинута в багатьох західних країнах, у той час як продовольче постачання було недостатнім в Німеччині під час Першої світової війни. У результаті геополітики того часу оцінювали сільськогосподарський сектор так само, як і промисловий. Така перевага необхідності тягне за собою ще один підхід, що фокусується на стратегічних ключових секторах, ігноруючи менш важливі сектори. В ідеалі держава хоче бути сильною в таких галузях, які будуть найбільш корисними у можливному випадку війни або кризи.

Спостереження, яке демонструє відмінність між філософією Ф. Ліста та О. Гамільтона, було зроблено В. Раппардом в його праці *«Спільна загроза Економічному та Військовому озброєнню»*. В. Раппард відзначає, що відповідно до ідеї Ф. Ліста, «захист галузей — це не штучний продукт політичної спекуляції, як це часто представляють в класичній

економіці» [14]. Історія демонструє докази того, що торговельні обмеження з'являються як внаслідок природних спроб нації досягти добробуту, незалежності та сили, чи в результаті війн чи ворожих комерційних заходів у сфері домінування націй, що спеціалізуються на виробництві. Війни, таким чином, розглядаються Ф. Лістом як джерело протекціоністської політики, і В. Раппард звертає увагу на висновок Ф. Ліста про те, що «війна, яка сприяє переходу від чисто аграрного виробництва, є свого роду благословенням для нації... в той час, як мир, який повертає країну до аграрної спеціалізації, коли такій країні судилося бути індустріальною, є не порівнюваними за рівнем шкоди».

Відомо, що Ф. Ліст є одним із чільних представників течії протекціонізму. Втім, він світоглядно розійшовся з меркантилістами, і цей водорозділ виявився значно ширшим, ніж у А. Сміта. Коротко окреслимо вихідні положення. Меркантилісти сприймали господарську діяльність з точки зору продавця, якому треба збути товар якнайдорожче. Фритредери ж, зрозуміло, цю діяльність бачили з позиції покупця, який хоче за товар заплатити дешевше. Важливо при цьому розуміти, що покупець відображає інтереси більшості, бо продавець є представником значно меншої соціальної групи. Однак інтереси продавця і покупця не можуть слугувати об'єктивним критерієм розуміння змісту цього питання в усій його сукупності, адже вони перебувають лише у площині обміну. Ось саме на це й наголосив Ф. Ліст, критикуючи теорію А. Сміта, яка ґрунтується на принципі мінової вартості.

Ф. Ліст у 1841 році у праці «Національна система політичної економії» запропонував власну теорію щодо продуктивних сил. Він та його опоненти розійшлися у питанні щодо зовнішньої торгівлі. Меркантилісти розглядали її як джерело збагачення. А. Сміт, проте, сприймав її як другорядну річ порівняно з іншими, але, як і меркантилісти, оцінював лише з точки зору безпосередньої вигоди, а саме: вільна торгівля придатна для доступу до товарів за кращих умов, ніж за існування високого мита. Ф. Ліст же

зовнішню торгівлю з прибутком розглядав окремим випадком загального питання розвитку продуктивних сил і багатства, джерелом якого вони є. Квінтесенцію поглядів Ф. Ліста щодо багатства відображає його висновок: «Сила, що полягає у здатності творити багатство, нескінченно важливіша за багатство» [9, с. 126].

Наголосимо, що таке бачення не є парадоксом. Його не слід розуміти як нехтування Ф. Лістом принципу економічної діяльності, спрямованої на отримання найбільшої вигоди. Він лише наполягав на тому, що державна економічна політика не повинна обмежуватися тільки короткостроковою вигодою. Симптоматично, що, на відміну від А. Сміта, визнаючи виробничим також вплив і тих, «хто завідує судом та адміністрацією, у чийх руках освіта та релігійне виховання, хто рухає науку, працює в галузі мистецтва» тощо, Ф. Лист розширив межі поняття «виробничі сили», відносячи до їх джерел християнство, відмову від рабства і кріпацтва, пресу, пошту, монетну систему, поліцію, запровадження вільного землекористування. Основна і вирішальна виробнича сила за Ф. Лістом – це фабрично-заводська галузь, і в найширшому сприянні її становлення він вбачив потребу в протекціонізмі. Як бачимо, суть протиріч між теорією виробничих сил та вченням класичної школи зводилася до пошуку аргументів на користь протекціонізму.

Наголосимо, що *теорія Ф. Ліста не може бути обґрунтуванням протекціонізму в тих країнах, які на певному історичному етапі випередили інших у господарському розвитку*. Крім того, вищою стадією розвитку, за Ф. Лістом, є розвиток обробної промисловості, інша ж діяльність зводиться до землеробства, а тому він, згідно з власними поглядами, визнавав лише індустріальний протекціонізм, відкидаючи аграрний. Таким чином, мова йшла, висловлюючись сучасним понятійним апаратом, про секторальний протекціонізм. Важливо пам'ятати, що в останній чверті XIX ст. дискусії фритредерів і протекціоністів знову загострилися, в яких обидві сторони використовували аргументи Ф. Ліста.

Ідея протекціонізму мала значну підтримку навіть незалежно від реальної практики господарської та торговельної діяльності. В американській науковій літературі від часу її започаткування протекціонізм розглядався з чільних позицій. Наприкінці XIX ст. американський дослідник Ф. Тауссіг (неокласик), за поглядами далекий від протекціоністів, піддав критиці висновки Д. Рікардо [19]. Але при цьому парадокс полягав у тому, що, не піддаючи сумніву вчення про вільну торгівлю в цілому, він наполягав на тому, що відступи від положень цієї теорії можливі у кожному конкретному випадку.

Повністю переглянув теорію Д. Рікардо американський економіст Ф. Грехем, який обстоював позиції Ф. Тауссіга. За основу теоретичних міркувань Ф. Грехем запропонував висновок щодо різного впливу вільної торгівлі за умов зростання і спаду виробництва. Внаслідок обміну країна, що спеціалізується на товарі, витрати на виробництво якого знизилися, матиме вигоду. Зовсім в іншому становищі опиниться країна, що імпортує товар, вартість якого зросла: дохід від розширеного виробництва буде таким незначним, що країна не лише не виграє, але й навіть зазнає втрат. Тому для другої країни обмеження вільної торгівлі буде, на його думку, однозначно корисно.

У німецькій літературі того часу значно складнішу аргументацію протекціонізму запропонував австрійський економіст Р. Шуллер. Він аналізував не галузі, а окремі підприємства, на яких режим вільної торгівлі позначається по-різному. Відмінності між індустрією і землеробством, за Р. Шуллером, є не абсолютними, а відносними: у землеробстві витрати зростають швидше, ніж у промисловості; коли міжнародна конкуренція завдає збитків певній країні внаслідок зростання імпорту, для промисловості це значно шкідливіше, ніж для землеробства. Це пояснюється тим, що в індустрії витрати зростають порівняно повільно, при скороченні виробництва вони скорочуються теж відносно повільно, і значна кількість секторів галузі може збанкрутувати внаслідок іноземної конкуренції. У землеробстві ж

конкуренція, навпаки, спонукає уцілілі господарства до вжиття адекватних заходів, а тому відносне скорочення виробництва не критично позначиться на зниженні доходів. З іншого боку, нарощування експорту в землеробстві менше сприяє зростанню добробуту, ніж нарощування експорту в промисловості. У землеробстві зростання витрат і цін внаслідок розширення виробництва не пропорційно підвищує попит на робочу силу і збільшує доходи, але сприяє збільшенню розміру ренти. А тому Р. Шуллер був переконаний, що за умови зростання однієї галузі за рахунок іншої треба віддавати перевагу саме промисловості [16]. Отже, і в цій теорії обґрунтованим є саме індустріальний протекціонізм.

Новий економічний курс в США (1933-36 рр.) ознаменував початок нової ери, тоді як у Великобританії не було на той час знакової програми державного стимулювання економіки. Замість цього, британська промисловість більше покладалась на зростання експорту до колоніальних ринків задля забезпечення позитивного торговельного балансу. Цікаво відзначити, що Д. М. Кейнс висловив перевагу економічного націоналізму саме в цей період. У той час як його твори, природно, зосереджені на Великобританії в 1920-их років як вдалого зразка економічно-ліберальної країни, його головною турботою було благо людства як такого, а не конкретного сегмента. Виступи і твори, зроблені в 1933 році, демонструють національну приналежність космополітичним зобов'язанням. Він говорив, наприклад, про прагнення до «національної самодостатності», «добре збалансованого і повного національного життя», що дозволяє «англійському народу відобразити повний спектр своїх національних здібностей в механічних винаходах і в сільському господарстві, а також зберегти традиційний спосіб життя» [15].

Пізніше він спростував заяви про те, що математичні розрахунки повинні визначати економічну доцільність, зазначивши таке: «Країна, яка не може дозволити собі сільське господарство, введена в оману щодо змісту слова «дозволити собі». Країна, яка не може дозволити собі сільське

господарство, або винахід, чи традиції, є країною, яка не може дозволити собі жити». Водночас, така позиція не спростовувала життєздатності міжнародного поділу праці. Д. М. Кейнс замість цього хотів «принести виробника і споживача в сферу тієї ж національної, економічної та фінансової організації», і, таким чином, уникнути «штамів і ворожнечі», які призвели до війни в 1914 р. Тож попри палке вираження Д. М. Кейнсом співчуття на користь індивідуальних свобод та економічної волі, його рекомендації щодо економічної політики держави мають протилежний вектор спрямування [9].

В праці «Загальна теорія» Д. М. Кейнс зазначав: «Я сподіваюсь на те, що держава братиме на себе більшу відповідальність за безпосереднє заохочення інвестицій; «у моєму баченні імплементація інвестицій до соціальних умов національної економіки сприятиме підвищенню рівня зайнятості населення». Дійсним також є той факт, що Д. М. Кейнс продовжує власні міркування говорячи: «Запропонована схема є єдиним дієвим механізмом роботи соціалістичного підходу на користь отримання максимальних економічних вигод суспільством», чим неабияк заохочує поширення соціалістичних поглядів у суспільстві. Нажаль, не маючи практичної можливості дослідити «імплементацію інвестицій до соціальних умов», Д.М. Кейнс не сформував остаточних висновків на підтримку чи спростування власних соціалістичних постулатів, оскільки досить непросто уявити ліберальною ту державу, де інвестиційні рішення приймаються виключно владою [15].

Проведений глибинний аналіз змістовних характеристик економічного націоналізму з позицій економічних теорій дозволив виокремити його фундаментальні риси (Табл.1).

Змістовні характеристики економічного націоналізму з позицій економічних теорій

Меркантилісти	Лістіанці Вчення Фрідріха Ліста	Кейнсіанці
сильне та незалежне виробництво; розвиток підприємств (мануфактур); збільшення частки галузей сфер матеріального виробництва; фінансування владою підприємств; регламентація виробництва (створення державних підприємств, комерційних).	захист нових галузей та підприємств, що слабкі в умовах конкуренції; важливість колективної приналежності (виробництво, власність); необхідність з боку держави виступати «каталізатором енергії» (наприклад, для здійснення процесу індустріалізації необхідне втручання держави, що може координувати необхідні процеси, визначати правила національної гри та ін.).	незалежність національної економічної політики; першість національних фінансів; узгодження соціальної справедливості і економічної ефективності; визначення політики перерозподілу, політики підтримки попиту, врахування екологічного аспекту.

Джерело: укладено за [1]

У 1930-ті рр. відбувся масовий «рецидив» – повернення до політики меркантилізму. Метою було створення чи накопичення монетарних резервів, і сьогодні країни застосовують багато обмежувальних заходів торгівлі з цією ж метою. Саме тоді активно увійшов у вжиток термін «монетарний протекціонізм». Однак, **спадок меркантилізму, що природно «влився» в ідейні засади економічного націоналізму**, складається з наступних позицій:

- (1) Обачне планування балансу платежів, замість того, аби дозволити йому самому себе збалансовувати.
- (2) Збільшення зайнятості в країні шляхом обмеження імпорту і стимулювання експорту.
- (3) Обачне державне регулювання структури і обсягу експорту та імпорту (а також фінансових операцій, які відігравали незначну роль ще до дев'ятнадцятого століття).

(4) Різноманітне практикування протекціонізму і видимі залишки ідеї про те, що для країни краще продавати закордон, аніж купувати закордоном.

(5) Думка про те, що потрібно купувати в того, хто споживає твої товари, займає відносно невелике місце в доктрині меркантилізму, але сьогодні вона розширилась і перетворилася на «принцип двохсторонніх відносин».

(6) Твердження, що в основі зовнішніх економічних відносин повинна лежати державна необхідність, а не індивідуальне рішення.

Висновки. Проведений аналіз обраних теорій дозволив не лише виокремити найбільш суттєві позиції, що їх характеризували, але й ідентифікувати ті, що стали фундаментом економічного націоналізму, суть якого полягала у формуванні сильної держави, яка визначає пріоритети економічного розвитку і просуває відповідну економічну політику. Згідно з положеннями економічного націоналізму ринок не може саморегулюватися, більше того сильніші економіки «регулюють» світовий ринок для своєї користі, а тому національна держава має коригувати ринкові відносини. Таким чином, економічний націоналізм можна зрозуміти не тільки через визначення його як такого, але й через власне його політику.

Список використаних джерел

1. Delaite M.-Fr., Poirot J. «Patriotisme économique et développement durable». — Режим доступу: <https://developpementdurable.revues.org/8469#tocto2n1>
2. Gilpin R. Political Economy of International Relations. Princeton: Princeton University Press, 1987. – 472 pp.
3. *Heckscher E. F.* The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income. Reddings in the Theory of International Trade / E. F. Heckscher. – Philadelphia, 1949. – 205 c.

4. *Leontief W.* Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-Examined / W. Leontief // Proceedings of American Philosophical Society. – 1953. – September. – P. 117–139.
5. *Leontief W.* Factor Proportions and the Structure of American Trade: Further Theoretical and Empirical Analysis / W. Leontief // Review of Economics and Statistics. – 1956. – № 4. – P. 15–29.
6. *Ohlin B.* Interregional and International Trade / B. Ohlin. – Cambridge (Mass), 1967. – 317 с.
7. *Ведута Е. Н.* Государственные экономические стратегии / Е. Н. Ведута / Рос. экон. акад. им. Г. В. Плеханова. – М.: Деловая книга; Екатеринбург, 1998. – 434 с.
8. *Всемирная история экономической мысли.* В 6 т. Т. 1. / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова; Редкол.: В. Н. Черковец (гл. ред.) и др. – М.: Мысль, 1987. – 606 с.
9. *Всемирная история экономической мысли.* В 6 т. Т. 2. От Смита и Рикардо до Маркса и Энгельса / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова; Редкол.: В. Н. Черковец (гл. ред.) и др. – М.: Мысль, 1988. – 574 с.
10. *Глобализация: взгляд с периферии* / Агентство гуманит. технологий, 2002. – 62 с.
11. *Довгаль Е. А.* Протекционизм и фритредерство: эволюция от противостояния к компромиссу / Е. А. Довгаль // Вісн. Харк. держ. екон. ун-ту. – Х., 2001. – № 3 (19). – С. 26–28.
12. *Загладин Н.* Глобализация в контексте альтернатив исторического развития / Н. Загладин // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2003. – № 8. – С. 3–10.
13. *История экономической мысли: Курс лекций.* – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. – Ч. 1 / Под ред. И. Д. Удальцова, Ф. Я. Полянского. – 512 с.
14. *Історія економічних учень: Підручник* / [Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін.; За ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко]; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 1999. – 456 с.

15. *Кейнс Дж. М.* Общая теория занятости, процента и денег Пер. с англ. / Дж Кейнс; Под общ. ред. А. Г. Милейковского, И. М. Осадчей. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.
16. *Крикунов В. Н.* Протекционизм или фритредерство: выбор пути / В. Н. Крикунов. – М.: РУСИНА, 2002. – 238 с.
17. *Международные экономические отношения: Учебник / Дипломат. Акад. при МИД РФ; Под ред. В. Е. Рыбалкина.* – М., 1997. – 384 с.
18. *Муравьева М. Ю.* Протекционизм и его роль в современной торговой политике развитых капиталистических стран / М. Ю. Муравьева / Ленингр. фин.-экон. ин-т им. Н. А. Вознесенского. – Л., 1989. – 27 с.
19. *Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогового обложения: Сочинения: Пер. с англ. / Д. Рикардо. – М.: Госполитиздат, 1955. – Т. 1. – 360 с.
20. *Роциос Л.* Глобализация и проблемы выбора альтернативной торговой политики / Л. Роциос / Ин-т междунар. отношений Киевск. ун-та. – К., 1995. – 11 с.
21. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов: Пер. с англ. В 2 т. Т. 2. / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1935. – 475 с.
22. *Юм Д.* Сочинения. В 2 т. Т. 1 / Д. Юм. – М., 1966. – 173 с.
23. *Янжул И.* Английская свободная торговля. Исторический очерк развития идей свободной конкуренции и начал государственного вмешательства / И. Янжул. – М., 1882. – Вып. 2: Период свободной торговли. – 165 с.